

УДК 330.1

І.О. ТАРАСЕНКО, Н.В. ЦИМБАЛЕНКО, Т.М. НЕФЕДОВА

Київський національний університет технологій та дизайну

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**

В статті розглянуто основні соціально-економічні фактори, які тісно взаємопов'язані із рівнем розвитку людського капіталу держави. Проведено аналіз показників, що характеризують стан зазначених факторів, та виявлено основні напрями розвитку людського капіталу України.

Ключові слова: людський капітал; соціально-економічний розвиток; фактори формування і розвитку людського капіталу.

Ключові слова: соціально-економічні, людського капіталу, формування

В сучасних соціально-економічних умовах розвиток людини є однією з основних цілей суспільно-економічного прогресу. Розуміння ролі людини як носія людського капіталу в сучасній економіці є свідченням визнання її здібностей цінністю з яскраво вираженою специфікою, пов'язаною з ірраціональною складовою людської сутності. Дослідження людського капіталу в сучасних умовах має велике значення з огляду на необхідність врахування закономірностей його відтворення при здійсненні господарської діяльності у всіх сферах суспільного виробництва.

Аналіз праць науковців, серед яких Н.В. Ушенка [1], В.Д. Базилевича [2], Е.М. Лібанової [3], С.Г. Климка, В.М. Пригоди, В.О. Сизоненка [4], І.В. Журавльової, А.В. Кудлай [5], присвячених дослідженню сутності людського капіталу, його ролі та місця в соціально-економічній системі, дозволив зробити висновок про тісний взаємозв'язок між рівнем розвитку людського капіталу держави та станом її соціально-економічного розвитку.

Узагальнення підходів науковців стало основою для виділення основних характеристик категорії «людський капітал»:

- людський капітал формується і накопичується в результаті відповідних інвестицій;
- базою для формування і підвищення рівня людського капіталу є якості людини: здоров'я, творчі та інтелектуальні здібності, а також професійно-кваліфікаційний рівень, тобто здобута освіта, рівень кваліфікації, досвід, навички, уміння, мотивації;
- людський капітал держави розглядається як сукупний людський капітал населення (тобто всіх осіб, залучених до господарської діяльності в межах даної країни);
- людський капітал накопичується і використовується в результаті здійснення практичної діяльності;

– використання людського капіталу сприяє підвищенню продуктивності праці працівників, зростанню прибутку та економічної доданої вартості підприємства, національного багатства держави в цілому.

Вищенаведене підтверджує той факт, що людський капітал формується і розвивається під впливом соціально-економічних факторів і, водночас, рівень людського капіталу країни безпосередньо впливає на стан соціально-економічної системи та величину національного багатства.

Об'єкти та методи дослідження

Об'єктом дослідження визначено основні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку України в контексті розвитку людського капіталу.

Дослідження ґрунтується на використанні основних положень системного підходу; загальнонаукових та спеціальних методів дослідження процесів та явищ в їх взаємозв'язку та розвитку.

А саме таких методів:

– діалектичного, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, структурно-логічного та семантичного аналізу; порівняльного аналізу; статистико-економічного аналізу; графічного; логічного узагальнення результатів.

Постановка завдання

Аналіз праць науковців та сучасний стан соціально-економічного розвитку України свідчать про необхідність дослідження тенденцій розвитку соціально-економічної системи з метою виявлення проблем, які перешкоджають ефективному формуванню та розвитку людського капіталу в Україні і потребують першочергового вирішення.

Результати досліджень та їх обговорення

Як показали дослідження, основними економічними факторами формування і розвитку людського капіталу є рівень економічної стабільності та ВВП, рівень інфляції, рівень доходів і витрат населення.

Значення показників ВВП і ВВП в розрахунку на одну особу, а також індекси їх змін, наведено у табл. 1.

Дані табл. 1 свідчать про те, що в Україні показник ВВП (як загалом, так і в розрахунку на одну особу) є досить низьким протягом 1990 – 2011 рр., оскільки, при підвищенні ВВП протягом 1999 – 2011 рр., його рівень залишався на рівні 1990 року.

Для більш повної характеристики економічної ситуації в Україні в контексті розвитку людського капіталу, слід також дослідити рівень інфляції, яка спостерігалась протягом 2002 – 2010 рр. (рис. 1).

Таблиця 1. Динаміка ВВП в Україні в 1990 – 2011 роках (розраховано за даними [6])

Роки	У фактичних цінах		Індекси фізичного обсягу		
	ВВП	ВВП у розрахунку на одну особу	ВВП	ВВП у розрахунку на одну особу	ВВП
	млн. крб.	тис. крб.	відсотків до попереднього року		відсотків до 1990 року
1990	167	3	-	-	-
1991	299	6	91,3	91,1	91,3
1992	5033	97	90,1	89,8	82,3
1993	148273	2842	85,8	85,7	70,6
1994	1203769	23184	77,1	77,4	54,4
1995	5451643	105793	87,8	88,5	47,8
	млн. грн.	грн.	відсотків до попереднього року		відсотків до 1990 року
1996	81519	1595	90,0	90,7	43,0
1997	93365	1842	97,0	97,8	41,7
1998	102593	2040	98,1	98,8	40,9
1999	130442	2614	99,8	100,6	40,8
2000	170070	3436	105,9	106,7	43,2
2001	204190	4195	109,2	111,1	47,2
2002	225810	4685	105,2	106,3	49,7
2003	267344	5591	109,6	110,5	54,4
2004	345113	7273	112,1	113,0	61,0
2005	441452	9372	102,7	103,5	62,7
2006	544153	11 630	107,3	108,1	67,3
2007	720731	15 496	107,9	108,6	72,6
2008	948056	20 495	102,3	102,9	74,2
2009	913345	19 832	85,2	85,6	63,3
2010	1082569	23648	118,5	119,2	75,4
2011	1316600	28845	121,6	122,0	91,6

Так, в Україні протягом періоду 2002–2012 рр. спостерігається постійне зростання рівня споживчих цін (рис. 1).

В цілому споживчі ціни протягом 2002 – 2012 рр. зросли у 2,5 рази, що є наслідком постійних інфляційних процесів, які супроводжують складний процес трансформації економіки України.

Зазначене негативно впливає на рівень людського капіталу, оскільки призводить до зниження купівельної спроможності населення, а, отже, доступності лікування, оздоровлення, отримання освіти та інших соціальних благ, необхідних для ефективного формування і розвитку людського капіталу.

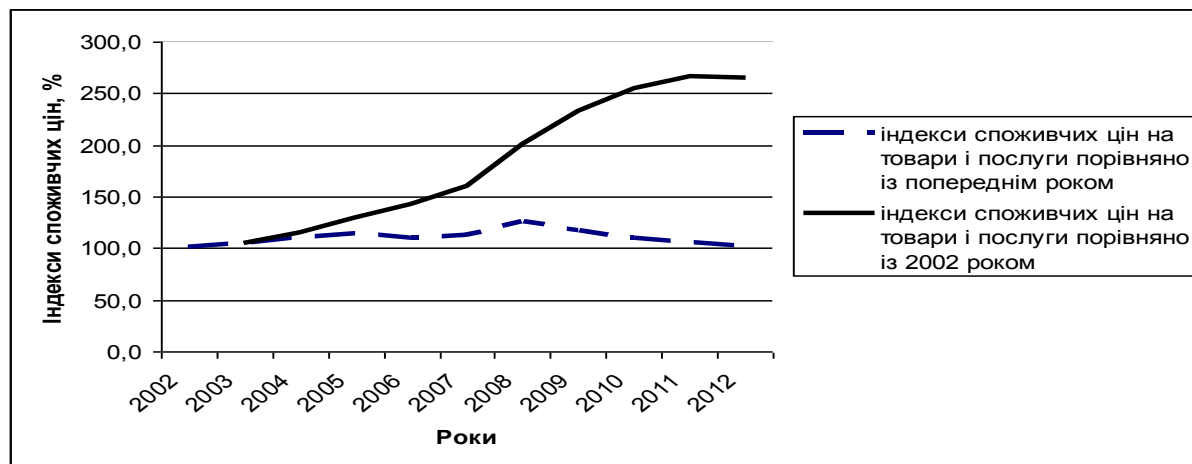

Рис. 1. Індеси споживчих цін (інфляції)

в Україні протягом 2002 – 2012 рр. (побудовано за даними [6])

Значний вплив на людський капітал спричинили протягом 2002-2012 рр. також такі економічні чинники, як рівень і структура доходів, витрат та заощаджень населення України. Так, аналіз динаміки яких свідчить про суттєве зростання доходів населення при відповідному підвищенні рівнів витрат та заощаджень населення України. Це дозволяє зробити висновок про те, що добробут населення України підвищився, однак згідно офіційних даних НБУ протягом зазначеного періоду відбувалось постійне значне зростання зовнішнього боргу України, величина якого станом на початок 2004 року складала 23 811 млн. дол. США, а вже на початку 2008 року – 84 520 млн. дол. США. Крім того, починаючи з 2004 року в Україні спостерігався постійний спад промислового виробництва. Тобто, зростання рівня добробуту населення України на початку XXI ст. відбувалось на основі залучення значних зовнішніх позик, а не за рахунок економічного розвитку. Підтвердженням цього став значний негативний вплив наслідків світової фінансово-економічної кризи на економічне становище населення нашої країни. В цілому, економічна ситуація в Україні є дуже нестабільною, що має негативний вплив на стан ринку робочої сили та, в свою чергу, безпосередньо впливає на ефективність використання людського капіталу. Основні показники, які характеризують кон'юнктуру ринку робочої сили в Україні, наведено у табл. 2.

Таблиця 2. Кон'юнктура ринку робочої сили (побудовано за даними [6]) (у віці 15–70 років)

Показники	Роки								
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Економічно активне населення, млн. осіб	22,17	22,20	22,28	22,25	22,32	22,40	22,15	22,05	22,83
Зайняті, млн. осіб	20,16	20,30	20,68	20,73	20,90	20,97	20,19	20,27	20,32
Безробітні за методологією МОП, %	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9
Рівень зареєстрованого безробіття до економічно активного населення працездатного віку, %	5,0	4,7	4,4	3,8	3,3	2,9	3,4	2,2	2,5
Потреба у робочій силі на кінець року, тис. осіб	138,8	166,5	186,6	170,5	169,7	91,1	65,8	63,9	59,3
Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, вакантну посаду на кінець року, осіб	7	6	5	5	4	10	8	9	8

Дані табл. 2 свідчать про несприятливу для успішного використання людського капіталу ситуацію на ринку робочої сили України. Зокрема, рівень безробіття за методологією МОП перевищує природний рівень безробіття протягом всього досліджуваного періоду. З початком світової фінансово-економічної кризи 2008 року ситуація на ринку робочої сили значно погіршилась, про що свідчить зниження потреби у робочій силі, яке спричинило стрімке збільшення навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду).

Водночас, потребує термінового вирішення питання поліпшення умов праці найманих працівників, стан яких на початок 2011 року наведено у табл. 3.

Таблиця 3. Стан умов праці найманих працівників за видами економічної діяльності на початок 2011 року (побудовано за даними [6])

Види економічної діяльності	Кількість працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам			
	усього		у тому числі працівників жіночої статі	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усього за окремими видами економічної діяльності у тому числі:	1309,4	27,8	296,0	16,2
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	47,7	8,3	14,1	6,7
Промисловість	996,8	35,0	246,2	21,5
Добувна промисловість	315,3	70,3	46,4	39,5
Переробна промисловість	518,2	27,8	160,3	19,5
легка промисловість	8,2	8,2	5,4	6,8
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	163,3	30,5	39,5	19,1
Будівництво	70,5	19,9	6,1	8,0
Діяльність транспорту та зв'язку	194,4	20,8	29,6	7,5

Дані табл. 3 свідчать, що частина працівників підприємств України, які у 2011 році працювали в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, в цілому є дуже великою – 27,8% до облікової кількості штатних працівників, при цьому 16,2 % чисельності штатних працівників склали жінки, що працювали у незадовільних умовах (табл. 3).

Непринятно високими значення цих показників у 2011 році були на підприємствах добувної промисловості (відповідно 70,3 % та 39,5 %). Отже, стан умов праці на вітчизняних підприємствах в цілому є незадовільним, що обумовлює необхідність вдосконалення системи регулювання соціально-трудової сфери в Україні з метою забезпечення належного їх рівня.

Слід зазначити, що поряд із економічними факторами та факторами, що характеризують кон'юнктуру ринку робочої сили, суттєво впливають на розвиток людського капіталу також соціальні фактори. Так, одним із основних індикаторів стану соціальної сфери є рівень споживання населення

країни, який характеризується структурою споживчих витрат, значення яких в Україні протягом періоду 1999-2011 рр. наведено у табл. 4.

Таблиця 4. Витрати домогосподарств України у 1999 – 2011 рр.

(розраховано за даними [6])

Роки	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, тис. грн.	0,74	0,90	1,23	1,44	1,72	2,59	2,75	3,07	3,46
Структура сукупних витрат домогосподарств	Відсотків								
Споживчі сукупні витрати:	93,3	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2	87,8	90,0	90,2
- продукти харчування та безалкогольні напої	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3
- алкогольні напої, тютюнові вироби	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2	3,3	3,4
- непродовольчі товари та послуги:	31,9	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1	34,6	35,1	35,5
- одяг і взуття	5,3	5,7	5,7	5,8	5,9	5,9	5,6	6,1	5,8
- житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,4	9,7	8,5	9,6	10,9	9,1	9,4	9,3	9,6
- предмети домашнього вжитку	2,0	2,3	2,6	2,8	2,9	2,8	2,3	2,4	2,2
- охорона здоров'я	2,8	2,8	2,5	2,5	2,5	2,7	3,1	3,1	3,1
- транспорт	3,3	3,0	3,0	3,7	3,4	4,0	3,8	3,7	4,0
- зв'язок	1,5	1,8	2,1	2,6	2,6	2,3	2,5	2,7	2,6
- відпочинок і культура	2,3	2,4	2,6	2,4	2,4	2,5	1,8	1,8	2,0
- освіта	1,1	1,3	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
- ресторани та готелі	1,4	1,6	1,7	2,2	2,3	2,4	2,5	2,4	2,5
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8	12,2	10,0	9,8
Оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,7	7,7	6,4	7,1	8,5	6,6	7,7	7,6	8,0

Дані табл. 4 свідчать про те, що протягом 1999 – 2011 рр. у споживанні домогосподарствами товарів та послуг відбулись структурні зміни. До позитивних тенденцій у структурі споживчих витрат слід віднести такі:

– зменшення частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої, що свідчить про реальне зростання доходів домогосподарств (дана група товарів відноситься до товарів першої необхідності, і витрати саме на ці товари є першочерговими);

– збільшення частки витрат на непродовольчі товари та послуги, а також зростання неспоживчих сукупних витрат свідчать про підвищення рівня добробуту домогосподарств.

Водночас, аналіз даних табл. 4 свідчить про збільшення частки витрат домогосподарств на алкогольні напої та тютюнові вироби, що негативно позначається на стані здоров'я, репродуктивних здатностях та трудових здібностях населення.

Крім того, одним із найважливіших соціальних факторів у контексті дослідження формування та розвитку людського капіталу слід вважати стан освіти, оскільки саме знання, навички та здібності людини визначають потенційні можливості розвитку її людського капіталу. В Україні протягом 1990 – 2011 рр. значно зменшилась чисельність осіб, які навчаються у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах. Зазначене явище пояснюється складною демографічною ситуацією в країні.

Особливої уваги заслуговує те, що у співвідношенні кількості осіб, які навчаються у професійно-технічних навчальних закладах, вищих навчальних закладах I–II та III–IV рівнів акредитації існують суттєві диспропорції. Так, найбільш ефективною формою навчання в сучасних умовах є професійне навчання, яке здійснюється спільно навчальними закладами та роботодавцями. Таке поєднання може забезпечити одержання знань та навичок, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності працівника на ринку праці, оскільки формуються відповідно вимогам роботодавців. Разом з тим, рівень освіти та професійно-кваліфікаційний рівень окремих категорій працездатного населення вимагає термінового підвищення якості наявних робочих місць, що дозволить більш ефективно використовувати наявний у державі людський капітал.

Слід також зазначити, що наявність та доступність соціально-культурних благ також виступають важливими факторами формування і розвитку людського капіталу. Культурне середовище суттєво впливає на результати навчання та розвиток людського капіталу, однак кількісне вимірювання цього впливу є досить складним і має умовний характер. Протягом 1990 – 2011 рр. в Україні відбулось значне зменшення кількості масових універсальних бібліотек, демонстраторів фільмів та клубних закладів. Водночас кількість професійних театрів, концертних організацій та музеїв збільшилась протягом зазначеного періоду. Однак, для всіх закладів культури характерним є суттєве зменшення кількості відвідувань на рік. Зазначені тенденції є наслідком стрімкого розвитку інформаційних та телекомунікаційних технологій. В цілому, рівень задоволення культурних потреб населення України знаходиться на досить високому рівні.

Висновки

Отже, проведене дослідження дозволило виявити основні соціально-економічні фактори формування та розвитку людського капіталу країни, а саме такі: рівні ВВП та економічної стабільності, рівень інфляції, рівень та структура доходів і витрат населення, кон'юнктура ринку робочої сили, умови праці, доступність і стан освіти й інших соціально-культурних благ. Аналіз цих факторів став основою для ідентифікації низки проблем, вирішення яких неможливе без вдосконалення державної політики щодо регулювання соціальної сфери. Саме інституціональне регулювання соціальної сфери є одним із найважливіших напрямів державного управління, основним завданням якого є формування захисту, насамперед, від безробіття, забезпечення допомоги для непрацездатних та найбільш вразливих прошарків населення, поєднання страхової та державної систем соціального захисту, розвиток системи освіти та інших галузей соціальної сфери. Подальших досліджень потребує розробка практичних заходів, спрямованих на вирішення основних завдань вдосконалення соціальної політики України.

Список використаної літератури

1. Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення: [Монографія] / Н.В. Ушенко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 288с.

2. Економічна теорія. Політекономія / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання-Прес, 2003. – 581 с.
3. Лібанова Е. Л. Ринок праці та соціальний захист: [Навч. посібник із соціальної політики] / Е.Л. Лібанова. – К.: «Основи», 2004. – 491 с.
4. Климко С.Г. Людський капітал: світовий досвід і Україна / С.Г. Климко, В.М. Пригода, В.О. Сизоненко. – К.: Основа, 2006. – 224 с.
5. Журавльова І.В. Управління людським капіталом підприємства: [Наукове видання] / І.В. Журавльова, А.В. Кудлай. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2004. – 284 с. – (Укр. мов).
6. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 22.02.2013

Социально-экономическое развитие Украины в контексте развития человеческого капитала

Тарасенко И.А., Цимбаленко Н.В., Нефедова Т.Н.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

В статье рассмотрены основные социально-экономические факторы, которые тесно связаны с уровнем развития человеческого капитала государства. Проведен анализ показателей, которые характеризуют состояние указанных факторов, и определены основные направления развития человеческого капитала Украины.

Ключевые слова: человеческий капитал; социально-экономическое развитие; факторы формирования и развития человеческого капитала.

Social-economic development of Ukraine in terms of the human capital development

I. Tarasenko, N. Tsimbalenko, T. Nefedova
Kiev National University of Technologies and Design

Social-economic factors which are closely connected with the level of the human capital development are viewed in the article. The figures which represent the state of mentioned factors have been analyzed as well as the main development directions of the human capital in Ukraine have been identified.

Keywords: human capital, social-economic development; factors of formation and development of human capital.